

УДК: 811.161.2'366(09)

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ КОМПАРАТИВІВ ДАВНЬОРУСЬКОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Зінченко С. В.

У статті проводиться аналіз використання засобів творення вищого ступеня порівняння прикметників на матеріалі писемних пам'яток XI–XIII ст., що, ймовірно, написані на території сучасної України. Розкриваються механізми фонетичних змін засобів творення ад'єктивних компаративів у діахронічному плані. Робиться спроба простежити взаємодію двох типів творення вищого ступеня порівняння.

Ключові слова: праслов'янська мова, давньоруськоукраїнська мова, компаративний формант, лексико-дериваційні процеси, фонетичні зміни, типи дериватів вищого ступеня порівняння, морфемний склад, твірна основа.

В статье проводится анализ использования средств создания высшей степени сравнения прилагательных на материале письменных памятников XI–XIII ст., что, вероятно, написаны на территории современной Украины. Раскрываются механизмы фонетических изменений средств создания адъективных компаративов в диахроническом плане. Делается попытка проследить взаимодействие двух типов создания высшей степени сравнения.

Ключевые слова: праславянский язык, давнерусскоукраинский язык, компаративный формант, лексико-деривационные процессы, фонетические изменения, типы дериватов высшей степени сравнения, морфемный состав, образующая основа.

The article analyzes the use of a higher degree of comparison of adjectives on material written records XI–XIII century, that probably written in the territory of modern Ukraine. Mechanisms of phonetic change of a comparator adjective in diachronic terms. An attempt is made to trace the interaction between the two types of creating highly comparison.

Key words: slavonic language, davnoruskoukrainska language, comparative formants, lexical and derivational processes, phonetic change, such as derivatives highly comparison morphemic structure, which forms the basis.

Давньоруськоукраїнська мова¹ (XI–XIII ст.) – це період, коли склалися специфічні українські фонетичні риси та відбувся процес занепаду зредукованих; виникли характерні лише для української мови лексеми, напр., *оболонь, гай, пуща, яр, полонина, гребля, криниця, жито, зоря, жадати, ховатися* та ін. Звуковими явищами цього етапу розвитку української мови є: перехід *е > о* після історично м'яких приголосних та *ј*, незалежно від наголосу і збереження *е* під наголосом після інших приголосних (*жона* і т. д.); утворення нових *е* та *о* в новозакритих складах; ствердіння приголосних перед *е* та *и*; злиття в одному звуку (фонемі) давніх *ы* та *и*; окреслився перехід *h* в *i* [6, с. 11]. Виразно виявлялися втрачені іншими слов'янськими мовами морфологічні риси (напр., збереження закінчення *-у* в Р.в. однини іменників чол. роду: *роду, меду*; закінчення *-ові, -еві* цих же іменників: *Богові, домові*; форми 3-ої особи однини дієслів 1-ої дієвідміни без кінцевого *-ть* (*може, йде*).

¹ Сучасне українське мовознавство напрацювало кілька загальноновизнаних періодизацій української мови, які, як правило, різняться в частині визначення початків української мови. Згадаймо періодизацію М. Бойчука, яка ґрунтується на радянському розумінні мовного буття Київської Русі (концепція Ф. Філіна). Ю. Шевельов уклав періодизацію, яка значною мірою базується на вивченні історії фонологічної системи української мови. Ю. Карпенко в основу виділення періодів становлення української мови кладе основні фонологічні зміни. В. Німчук пропонує і свою періодизацію української мови, яка, на нашу думку, є досить виваженою й науково обґрунтованою. У статті ми використали термінологію періодизації В. Німчука.

Дослідження засобів творення вищого ступеня порівняння давньоруськоукраїнської мови базується на вивченні умов уживання двох типів компаративних суфіксів, зафіксованих у найдавніших писемних пам'ятках, оскільки в сучасній українській мові всі дериваційні способи творення лексем вищого ступеня порівняння за своїми формальними ознаками до цього часу зберігають зв'язок із цими двома типами творення: прислівникові компаративи на *-е* і прикметникові із суфіксом *-ш-* формально пов'язані з праслов'янським суфіксом **-jьš-*; компаративи прикметників із суфіксом *-иш-*, *-ійш-* (діалектний варіант) пов'язуються з афіксальним утворенням **-ějьš-*.

Уже в праслов'янській мові більш продуктивним, як припускають дослідники, було творення лексем вищого ступеня порівняння за участю своєрідного суфіксального елемента *-ě-*, яким поширювалася твірна основа. Унаслідок поєднання цього елемента з формантом **-jьš-* (**-ješ-*) виник абсолютно тотожний з ним із функціонального погляду формант **-ějь* (наз. відм. одн. чол. р.), **-ėje* (наз. відм. одн. середн. р.), **-ějьš-i* (наз. відм. одн. жін. р.). Пор. відповідно: *novějb, novėje, novějši*, яким у старослов'янській і давньоруськоукраїнській мовах відповідають історично засвідчені утворення *новѣи, новіе, новѣиши*. За аналогією до непрямих відмінків (або до наз. відм. одн. жін. р.), у яких елемент *-š-* не перебував в абсолютному кінці слова й підлягав перехідній палаталізації, у праслов'янській мові усталився прикметниковий суфікс вищого ступеня **-ějьš-* > *-ѣиш-*.

Для усвідомлення причин активізації вживання компаративного форманта **-ějьš-* слід згадати найбільш розповсюджену серед лінгвістів теорію, що стосується походження різновидів засобів творення лексем вищого ступеня порівняння – теорію Вайана-Селіщева [7, с. 137], яка ставить у взаємозалежність будову первинної основи, інтонацію голосного кореня й використання відповідних компаративних суфіксів **-jьš-* або **-ějьš-*. Так, за теорією цих учених, від односильних неафіксальних основ із голосним, що мав спадну інтонацію, творився вищий ступінь із суфіксом **-jьš-*, а від односкладових же основ із голосним, який мав висхідну інтонацію, компаративи творилися за допомогою суфікса **-ějьš-*. Від основ, що мали у своєму складі суфіксальний елемент, компаративи творилися також за допомогою суфіксального утворення **-ějьš-*. Деякі положення цієї теорії мають певні вади, на що й вказувала С. В. Бромлей [2, с. 5]. Але більша частина фактів підтверджує те, що зв'язок між старою інтонацією голосного кореня й різновидами компаративних утворень із формантами **-jьš-* або **-ějьš-* справді мав місце на якомусь етапі розвитку слов'янських мов.

Однак уже в найдавніших слов'янських писемних пам'ятках немає різкого розмежування творення компаративів за двома типами (із суф. **-jьš-* або **-ějьš-*) залежно від інтонації: засвідчуються дублетні варіанти від однієї й тієї ж основи, через те, що більша частина слов'янських мов утратила інтонаційні відмінності розрізнення в акцентуації слів ще в доісторичний період [3, с. 354].

Важливу роль у спеціалізації суфіксів відіграв, очевидно, і той факт, що вищий ступінь порівняння як специфічна прикметникова лексема супроводжується метатонією – перенесенням наголосу вихідної форми на формант похідної. Метатонія, для забезпечення якої суфікс *-ѣиш-* був єдино можливим, особливо виразна у випадках односкладовості основи вихідної форми, хоч і за цієї умови можливо була паралельна сполучуваність обох суфіксів з одними й тими ж основами для творення похідних, частина з яких згодом диференціювалася семантично [4, с. 116].

Тенденції в розвитку компаративних засобів, закладені в праслов'янську добу, знайшли своє продовження в окремих слов'янських мовах, у тому числі і в мові Київської Русі, а також у старослов'янській, із якою наша писемно-літературна мова мала тісні контакти.

Таким чином, писемні пам'ятки раннього періоду давньоруськоукраїнської мови характеризувалися вживанням формантів вищого ступеня в називному-знахідному відмінках однини чоловічого роду *-и* < **-jьš-* та *-и* < **-ějьš-* (втрата *š* призвела до поширення компаративна в початковій формі елементом *-и*, можливо, саме тут спостерігається дія аналогії [8, с. 171]). Ці суфікси, як і компаративні формати непрямих відмінків *-ьш-* і *-ѣиш-*, що згодом за аналогією почали вживатися і в називному відмінку, були прямими континуантами компаративних формантів **-jьš-* та **-ějьš-* (у непрямих відмінках перед флексіями *š* зберігався, а формант ускладнювався елементом *j* (*-ьш-* < **-jьš-j-*; *-ѣиш-* < **-ějьš-j-*, де *jь* > *и*, а *sj* > *š* > *ш*>).

Теоретично компаратив можна утворити від будь-якого якісного прикметника або якісно-означального прислівника, але кількість уживаних у писемних пам'ятках ранньої історичної доби утворень вищого ступеня все ж обмежена. Навіть у такій значній світській пам'ятці як "Слово о полку Ігоревім" прикладів уживання компаративна ми не знаходимо. "Повість временних літ" також містить малу кількість прикладів уживання вищого й найвищого ступеня порівняння. Але і на основі того, що збереглося в мові писемних пам'яток, ми можемо простежити тенденції в розвитку цієї лексико-граматичні категорії.

Виявлені в опрацьованих писемних джерелах, що ілюструють лексико-дериваційні процеси ранньої епохи розвитку давньоруськоукраїнської мови, випадки уживання лексем вищого ступеня порівняння свідчать про значне домінування вторинного в часі типу творення компаративів (із допомогою суфікса -ѣи): Манасии... то *безаконѣи*... преже *ѡго цс/ръствовавѣшимь* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 107в); *бесловеснѣи* скота *ѡсть* (Усп. зб. XII–XIII, 305); сто ли *блаженѣи* добро хвальна оуста носити (Ізб., 1076, 96), что ли *блаженѣиши* сих отцевъ (КП, XIII СП. XV, 103) та ін. Нашъ царь *богатѣи* тебе... множеством воя (Д.З., XII–XIII, 281) та ін.; и звери *всѣакого брідъчаѣи* (Усп. зб., XII–XIII, 462); чьто бо бѣ таже и *бѣднѣи* пьрьвоу (Усп. зб., XII–XIII, 310); и лежаше хлѣбъ на ни *бѣлѣи* снѣга (Ап., XII, 160) та ын.; ...мирскнмъ же *легчѣи* и *веселѣе* (ХА, XI, сп. XIII–XIV); гнѣвъ похваленью *възлюбленѣи* (ХА, XI, сп. XIII–XIV); се бо дѣло *вѣтрнѣи* въснахакъ въздоуха... (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 303); и того *грознѣе* в Києвѣ *всѣ/м/ зрѣши/м/*. бывшю *с/о/лнцю м/с/цемь* (ЛК, XII, сп. XV, 157); *дхвнѣише* слово слышати (ХА, XI, СП. XIII–XIV, 359) та ін.; и на многа *злѣиша* того *безаконѣи* чинаше (ЛГВ, XIII, сп. XV, 869) *сил* же бѣшеть емоу *всѣхъ милѣе* (ЛГВ, XIII, сп. XV, 287); *дрюгыи* же *мокрѣи* ... (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 184г); *моужьственѣишихъ* ли хытрие (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 495); *кажды* *знихъ...* *мудрейшим/у/* ... надругого *хочеть бити* (ХА, XII, сп. XV, 137); истинно *ѡдинѣи* *незавиднѣише* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 353); Египтаже *безумнѣише* и *неразумнѣише* сих... (Ап., XII, 220); *ѡко нѣ/с/* *первьвыѣи* *перѣиши...* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 272); *яко всѣхъ* *языкъ поганѣиши...* (КП, XIII, сп. XV, 191); *кто Петра ревинѣи/нѣи?* (ХА, XI, сп. XIII–XIV? 152); а *ѡ силнѣиши* *поущю другыѣи* *полки* (ЛК, XII, сп. XV, 385); *Сия* *вся...* *сквернейша...* (Ап., XII, 220); *рекѣше скорѣише* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 243); *стюдѣиши* *выспрь* *же огнѣи* *соущыѣи* *вода...* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 302); *озеро...* *чернѣи* *смолы...* (Д.З., XII–XIII, сп. XVI, 280); *чистѣиша* *вещь...* (Ап., XII, 284) та інші аналогічні утворення.

Зупиняючись конкретніше на фонетичних змінах при творенні компаративних дериватів за допомогою суфікса -ѣи, зауважимо, що особливістю твірних основ із кінцевими задньоязиковими приголосними є наявність чергування *е, к, х* із шиплячими в лексемах вищого ступеня порівняння перед суфіксальним *ѣи* (результат першої палаталізації), пор.: *благ-* – *блажае* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 99а); *крѣпѣк-* – *крѣпчае* (Ап, XII, 146); *льгѣк-* – *легчѣи* (ХА, XI, сп. XII–XIV, 25) та ін. Зміна ж *ѣи* на *а* в дериватах вищого ступеня відбулася пізніше, бо задньоязикові приголосні перед *а* не палаталізувалися. Але вже в старослов'янській мові на подібних компаративах відобразився вплив утворень типу *добрѣи, старѣи* (з *ѣи* після непалатального приголосного): з *ѣи* стали творитися компаративи, що мали *ч, ж, ш* перед формантом вищого ступеня (пор.: *множѣиша*). Це новоутворення виникло тоді, коли *ѣи* після *ч, ж, ш* не змінювався голосним *а*, як і у формах наказового способу (пор.: *покажете*) [7, с. 139–140].

Творення компаративів від прикметників із суфіксом -ѣк- (-ѣк-) відбувалося безпосередньо від кореня (перший тип із суф. -и) – це свідчить, що подібні утворення вищого ступеня існували вже тоді, коли вживалися форми таких прикметників без цих суфіксів. Лексеми ж вищого ступеня, утворені від основи, поширеної суфіксом -ѣк- (-ѣк-), -ѡк- (-ѡк-) – явище порівняно пізніе (пор.: *брідъчае* (Усп. зб., XII–XIII, 462), *легчѣи* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 151б), *ловчѣе* (ЛГВ, XIII, сп. XV, 932). За словами С. В. Бромлей, уживання форм вищого ступеня від основ із суфіксом -ѣк- (-ѣк-) було в найстаріших як старослов'янських, так і руських писемних пам'ятках надзвичайно обмеженим [3, с. 454]. Такі основи (через наявність суфікса)

споконвічно мали тільки компаративний формант *-ѣи*. Асимілятивна зміна на межі морфем *к* на *ч* виникла в результаті впливу наступного голосного переднього ряду *h* на задньоязиковий приголосний твірної основи.

Поодинокі випадки вживання компаративів із суф. *-ѣш-* (пор.: *искренѣша* (Ап., XII, 204), *скорѣше* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 243), *остриши* (Там само, 150)) репрезентують сучасний компаративний формант української мови *-іш-*. “Прямий зв’язок старовинного суфікса *-ѣш-* із сучасним *-іш-* цілком природній. Витворення *-іш-* з *-ѣш-* > *-ійш-* могло статися через асиміляцію *ј* до наступного *ш* з дальшим стягненням (скороченням) подовженого (подвоєного) *ш*: *-ійш-* > *-ішш-* > *-іш-*. Діалектні форми з подовженим *ш*, здається, можуть підтвердити це припущення, висловлене ще у 60-х рр. XIX ст. проф. О. Огоновським” [1, с. 222]. Наше дослідження дає можливість уточнити одне із зауважень С. П. Бевзенка про те, що “суфікс *-іш-* у вигляді *-ѣш-* фіксується вперше в українських пам’ятках XIV ст.” [1, с. 222]. Існування цього форманта відоме ще в давній руськоукраїнський період розвитку української мови, про що й свідчать наведені приклади.

Менш поширеними в писемних пам’ятках ранньої історичної доби є утворення вищого ступеня порівняння з формантом *-ии* (первинний тип творення компаративів): і Саоуль всі/х/ Изѣльнѣ *вышии* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 127), властью же сана *вышьши...* (ЛК, XII, сп. XV, 592) та ін.; *пиѣница бѣсьнааго гории ксть* (Ізб., 1076, 89 зв.); і *гоушьшаѣ* і *злѣинаѣ* *клиньскі/х/* *суще ихъ помышлениѣ...* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 73); Ви могли *дольше* не слышать голоса нашего (Ап., XII, 162); а поиди *лѣпле* в Киевъ (ЛІ, XII, сп. XV, 170 зв.), для *лѣпшого* зрозуміѣ... (ХД, XII, сп. XV, 14); сподобиша/с/ *паче* наши/х/ *стхъ* ап/с/льскы/х/ *словесъ* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 248), і оукраси ю *паче* инѣхъ *ц/е/ркви* (ЛК, XII, сп. XV, 163); *хоужьшаѣ* *надежда* ихъ... (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 88), Кака ли азъ царя твоего *хужии* есмь... (Ап., XII, 142) та ін.

Наведені приклади компаративних дериватів ще в доісторичний період зазнали впливу ряду фонетико-морфологічних процесів: а) частина похідних утворень вищого ступеня порівняння повністю не відображає морфемний склад відповідних прикметників нульового ступеня (втрата *-ък-*, *-ьк-*). Причина цього явища, як зазначалося раніше, лежить у тому, що старі слова з суф. *-ък-*, *-ьк-* одержали останні, коли вже лексеми вищого ступеня існували в мові (пор.: *выськ* – *выше*, *вишшии*, *горък* – *гории*); б) ряд компаративів, утворених за першим типом (із суф. *-ии*), ілюструють рефлексію кінцевого приголосного твірної основи під впливом праслов’янського суфікса **-jъš-* (пор.: *вышии*, *гоушьша*, *моложьшию*). Приблизно в один і той же період із дією першої палаталізації відбулася зміна кінцевих приголосних твірних основ *с* та *з*, які, сполучаючись з *ј*, спочатку стали пом’якшеними, а потім змінилися на *ш* та *ж* (асиміляція за місцем творення). Реконструювати цей процес можна на прикладі творення компаратива *гоушьшии* від основи *гоус-** *gus-jъš+j* > *гоушьш+и*, бо *sj* > *ш’*. Виникнення в основі вищого ступеня *ж* (молод- > *моложьшии*, худ- > *хужии*) є наслідком артикуляційних змін звукосполучення (через *dz*), що притаманне мові діалектного масиву східних слов’ян.

Прикметникові основи *высок-*, *гор-*, *дълг-*, *низ-*, починаючи з XIV століття, характеризуються здатністю творити дублетні деривати із суф. *-ии* та *-ѣи* (пор.: *вышии* і *вышаѣ*, *гории* і *горѣ*, *дольше* і *должѣ* та ін.). Це підтверджує активність уживання компаративного форманта *-ѣи*.

Творення дериватів вищого ступеня за двома типами рідко, але спостерігається і в пам’ятках писемності XI–XIII ст.: *ближе* да пристоупѣ/т/ (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 549), то токмо имъ *ближеи* боудоуть (ГР, сп. XIII–XIV, 1282, л. 624); а поида *борже* (ЛГВ, XIII, сп. XV, 758), *Индѣны* же... *гл/аго/тъ* *соуца* и *борзѣшиа* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 73); і *глоубльшаѣ* ихъ *вол#* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 73), *глоублѣк* (Там само, 189а); Соломонъ *бы/с/* *горжи* *всѣхъ* *ц/е/с/а/рь* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 92г), что же *Июды* *горжѣк?* (Там само, 99а); *дале* будете *мо/л/чати...* (ХД, XII, сп. XV, 7), *А* *оттолѣ* *далѣ* 10 *сажень...* (Там само, 38).

Паралельні утворення від однієї й тієї ж твірної основи свідчать про суттєве зростання активності вживання компаративного форманта *-ѣи*, хоча спостерігається і зворотний процес. Так, від основи стар-, яка здавна могла бути твірною для компаратива із суфіксом *-ѣи* (через наявність складотворчого *р*), уже в XII ст.

уживалися компаративні деривати із суфіксом -и. На думку С. В. Бромлей, це свідчить про підрівнювання членних форм від основи стар- до форм типу *меньший*, *лучший* і под. [3, с. 446].

Матеріал досліджуваних пам'яток відображає те, що основи на зубні приголосні, утворюючи компаративні лексеми, ілюструють взаємодію між двома типами творення вищого ступеня порівняння. Процес цей проявляється в можливості оформлення однієї й тієї ж основи за двома типами творення із збереженням закономірностей, притаманних кожному типу. Такий вид взаємодії характеризується як найбільш давній процес взаємодії типів творення дериватів вищого ступеня порівняння із збереженням усієї сукупності ознак. Його специфіка проявляється тим, що в епоху виникнення цієї взаємодії, фонетичні відношення, пов'язані з утворенням вищого ступеня від основ на зубні приголосні, були ще актуальними, через що механічне суміщення основ і компаративних формантів, що належать до різних типів творення вищого ступеня, було не можливим, бо ж із з або *д*, *ш* із *с*, *щ* із *ст* не могли виступати перед *ѣ* і його замінами.

Морфологізація чергування робить протиставлення зубних приголосних шиплячим у кінці основи, ознакою певних морфем, унаслідок чого основи вищого ступеня на шиплячий уже не є за цією ознакою лише органічною частиною утворень за типом із суфіксом -и; у якості самостійної морфемі основа з кінцевим шиплячим може виступати із суфіксом другого типу творення. Поряд із відношенням типу *борже* – *борзѣк* виникають нові відношення: *выше* – *вышѣ*, *ближе* – *ближайший*, *хуже* – *хужее*, де основа з ознакою одного типу творення виступає із суфіксом іншого типу творення [3, с. 397].

Прикметникові основи, що закінчуються на губні приголосні, при творенні дериватів вищого ступеня порівняння, подібно до основ на зубні приголосні, до деякої міри характеризуються чергуванням приголосних у кінці твірної основи. Якщо в основах на зубний приголосний протиставлення за типом творення компаративів виражається відношенням шиплячого (тип творення із суф. -и) до відповідного зубного (тип із суф. -ѣ), то в основах на губний приголосний в аналогічній ситуації воно могло виражатися відношеннями групи "губний + л" до відповідного губного: *глоубльшаѣ* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 73) – *новѣшица* (Там само, 39в). Але таке протиставлення для твірних основ на губний приголосний є хистким, оскільки вже в ранніх пам'ятках писемності фіксуються випадки вживання дериватів вищого ступеня відповідних основ, утворених за типом із суфіксом -и, у яких відсутній епентетичний *л*: *глоубьша* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 39б), *лѣпшого* (ХД, XII, сп. XV, 14). І, навпаки, є приклади вживання епентетичного *л* у формах із компаративним суфіксом -и: *глоублѣк* (ХА, XI, сп. XIII–XIV, 18Уа), *крѣплѣ* (Ап., XII, 214). Можливо, утрата *л* у дереватах вищого ступеня, що творяться за типом із суфіксом -и, пов'язана з певною фонетичною позицією, зокрема в непрямих відмінках, яка спричинила спрощення у групі приголосних.

Взаємодія між типами творення компаративів від основ на губний приголосний проходила, як свідчать дані дослідження, в напрямку від форм, утворених за типом із суфіксом -и, до форм із компаративним формантом -ѣ: *крѣплии* – *крѣплѣи* – *крѣплѣи*; *лѣпле* – *лѣплѣи*.

Слід зауважити, що творення компаративів від однієї основи за двома типами не впливало на його лексичне значення. Перехід творення вищого ступеня від одного типу до іншого, наявність ряду дублетних форм вищого ступеня свідчить про певний етап розвитку слов'янського ступенювання, коли більшістю з слов'янських мов було втрачено інтонаційну обумовленість вибору типу творення компаративна. Такий стан речей призвів до того, що уже в праслов'янський період намітилася більша продуктивність одного із різновидів творення вищого ступеня порівняння – типу с суфіксом **-ѣрьъ* > -ѣи, який, очевидно, ще до виникнення перших творів слов'янської писемності виходить за рамки кола своєї попередньої дії. Зростання продуктивності саме цього типу творення компаратива в матеріалі писемних пам'яток зумовлене ще й тим, що переважно для книжної мови Київської Русі характерним є складання основ, найчастіше поєднане з суфіксацією [5, с. 275]. Від складних прикметникових основ могли творитися компаративні лексеми тільки за другим типом (пор.: *благороднѣи*, *бесловесьнѣи*, *законопреступнѣи* та ін.).

Протиставлення типів творення компаративів (із суф. -и або -ѣи) спостерігається тільки в односкладових або колишніх односкладових основах (в останньому випадку – так звані повноголосні основи). Двоскладові й багатоскладові основи здавна були оформлені тільки суфіксом -ѣи, внаслідок того, що в більшості випадків у своєму складі мали більш або менш давні суфіксальні елементи.

Спостереження над уживанням компаративів у ранніх писемних джерелах показує, що для епохи найдавніших пам'яток давньоруськоукраїнської писемності творення лексем вищого ступеня порівняння з тим або іншим компаративним формантом також не спиралося ні на які живі закономірності мови і було тільки лексично закріплене за кожною окремою основою.

Мові писемних пам'яток досліджуваного періоду характерне нерівноцінне вживання прикметникових і прислівникових компаративів. Велика кількість адвербіальних утворень вищого ступеня порівняння в пам'ятках писемності XI–XIII ст. є закономірним явищем, оскільки прислівниковий компаратив на ранній стадії розвитку книжної мови активно вживався в ролі предиката.

Досліджуючи матеріал писемних пам'яток раннього історичного періоду, що, ймовірно, написанні на території сучасної України, ми спостерігаємо вживання прикладів компаративних дериватів, які ілюструють усі закономірності розвитку цієї граматичної категорії як на фонетичному, так і на морфологічному рівнях.

Умовні скорочення

Ап. – Апокрифи // Памятники лит. Древней Руси XII век. – М., 1980.

Д.З. – Слово Даниила Заточника по редакциям XII и XIII вв. и их переделкам / подгот. к печ. Л. Н. Зарубин. – Л., 1932. – 28 с.

Ізб.1076 – Изборник 1076 г. / изд. подгот. В. С. Голыщенко и др. – М., 1965. – 1091 с.

КП – Абрамович Д. Кисво-Печерський патерик: Вступ. Текст. Примітки. – К., 1991. – 231 с.

ЛГВ – Галицько-волинський літопис // Ипатьевская летопись. – 2-е изд. // Полн. собр. рус. летописей. – Т. 2. – СПб., 1908. – С. 715–938.

ЛІ – Ипатьевская летопись. – 2-е изд. // Полн. собр. рус. летописей. – Т. 2. – СПб., 1908. – 938 с.

ЛК – Київський літопис // Ипатьевская летопись. – 2-е изд. – СПб., 1908. – С. 284–715 / Там же/.

Усп. зб. – Успенский сборник XII–XIII вв. / изд. подгот. О. А. Князевская и др. ; под ред. С. И. Коткова. – М., 1971. – 752 с.

ХА – Житъе и хождение Данила, Русьскыя земли игумена, 1106–1108 / Текст воспроизведен по древнейшему списку XV в., изд. Праслав. палест. о-вом. – СПб. : Глазунов, 1896.

Література

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / С. П. Бевзенко. – Ужгород, 1960.
2. Бромлей С. В. История образования форм сравнительной степени в русском языке XI–XVII вв. : автореф. дис. ... канд. филол. наук. / Бромлей С. В. – М., 1954.
3. Бромлей С. В. К истории образования форм сравнительной степени в русском языке / С. В. Бромлей. – М., 1957.
4. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко. – К., 1978.
5. Історична граматики української мови / О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх, С. П. Самійленко. – К., 1962.
6. Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 3–12.
7. Селищев А. М. Старославянский язык / А. М. Селищев. – М., 1952. Ч. 2. – 1952.
8. Хабургаев Г. А. Старославянский язык / Г. А. Хабургаев. – М., 1986.